

Ako historici overujú informácie

Łukasz Kamiński, PhD

Historici rekonštruujú minulosť na základe zdrojov, ktoré im o nej „hovorí“.
Kedže tieto informácie nie sú vždy jednoznačné, môžu byť nepravdivé
a niekedy môžu byť samotné zdroje sfaľované, výskumníci v minulosti vyvinuli
metódy overovania týchto informácií. Tieto procesy môžu byť ideálne aj na
kontrolu informácií, na ktoré narazíme na internete.

Ked' hovoríme o historických prameňoch, zvyčajne máme na mysli dokumenty uložené v archívoch. Treba však pripomenúť, že pre historikov môžu byť zdrojmi aj pamiatky hmotnej kultúry (od keramických nádob vykopaných archeológmi až po veľké stavby), umelecké diela, kultúrne texty (napr. básne, romány a hudobné noty), súkromné poznámky a listy a pre bádateľov novších dejín aj noviny, fotografie, filmy, záznamy rozhlasového a televízneho vysielania. Výskumníci už dokonca analyzujú digitálne zdroje – elektronickú korešpondenciu, príspevky v sociálnych médiách, videá dokumentujúce rôzne udalosti zverejnené na webe, ako aj tzv. big data: veľké súbory údajov, napríklad o správaní spotrebiteľov pri nákupe online. Okrem toho môžu historici najnovších dejín sami vytvárať nové pramene zaznamenávaním výpovedí svedkov udalostí, ktoré ich zaujímajú.

Bez ohľadu na to, o akých zdrojoch hovoríme, metódy ich analýzy a overovania informácií, ktoré obsahujú, zostávajú rovnaké.

Kritika prameňov

Kritika prameňov je proces, ktorý historici nazývajú analýzou prameňov. Pozostáva z dvoch fáz: prvou je externá kritika, druhou vnútorná kritika daného zdroja. Cieľom týchto procesov je overiť pravosť zdroja, ako aj určiť jeho dôveryhodnosť a hodnotu pre výskum.

Externá kritika, známa aj ako erudovaná kritika, sa snaží zistiť základné fakty o danom prameni. Niekedy sa doslova vzťahuje na jeho vonkajšie znaky – napríklad na to, či mohol byť nosič dokumentu vytvorený v určitej epoche. Každý, kto študuje stredoveké dejiny, si okamžite všimne, že dokument, ktorý mal vzniknúť v Európe v 12. storočí, nemohol byť napísaný na papieri vyrobenom z celulózy. Vezmime si súčasnejší príklad – ak analyzujeme textový súbor napísaný pomocou bežne používaného textového editora Microsoft Word, vieme, že nemohol byť vytvorený pred rokom 1983 (dátum vydania prvej verzie), aj keď opis dokumentu naznačuje opak.

Takéto pochybnosti sú však pomerne zriedkavé. Externá kritika sa zvyčajne obmedzuje na snahu zistiť základné údaje o prameni: dátum a miesto jeho vzniku, autora (autorov), či ide o originál, alebo kópiu, či sa prameň zachoval v úplnosti atď. Niekedy sa tieto informácie uvádzajú priamo, inokedy ich treba rekonštruovať analýzou obsahu (napríklad podľa dátumov, ktoré sa v prameni objavujú, možno niekedy aspoň približne určiť, kedy vznikol). Čím viac týchto údajov dokážete zistiť, tým je zdroj spoľahlivejší. Inými slovami, **ak analyzujete prameň, ktorý vytvoril neznámy autor v neznámom čase a na neznámom mieste a o ktorom neviete, či je kópiou, alebo originálom, alebo či sa zachoval celý, nie je veľmi spoľahlivý.** To neznamena, že by sa mal úplne odmietnuť, ale s informáciami, ktoré obsahuje, treba určite zaobchádzať veľmi opatrne. Na posúdenie spoľahlivosti dokumentu majú vplyv aj ďalšie faktory, napríklad miesto jeho uloženia.

Vnútoraná kritika, známa aj ako hermeneutika, sa zameriava na analýzu obsahu prameňa. Môže to byť text, obrázok, zvuk alebo dokonca tvar daného objektu. V tejto fáze sa historik snaží položiť čo najviac otázok a získať na ne odpovede. Jedna zo základných otázok sa týka účelu, na ktorý bol zdroj vytvorený. Ak analyzujete dokument obsahujúci opis nejakej udalosti, je dôležité zistiť, či ide len o opis jej priebehu, sťažnosť, alebo dokument, ktorý oslavuje jedného z účastníkov, a či ide o úradnú správu, alebo súkromnú poznámku. V každom prípade vás odpoveď na konkrétnu otázku núti zaobchádzať s informáciami, ktoré obsahuje, inak. Podobne je dôležité vrátiť sa k perspektíve autora: napríklad priebeh bitky vníma inak veliteľ vojsk a inak obyčajný vojak. Kľúčovou otázkou je, či bol autor zdroja priamym svedkom udalosti, alebo či odovzdáva informácie, ktoré počul od niekoho iného.

Ak napríklad maliar zvečnil dôležitú udalosť na obraze, informácie nachádzajúce sa v obraze budú relevantnejšie, ak ich videl sám na vlastné oči. Veľmi dôležité je zistiť, čo autor nepovedal a prečo. Nazýva sa to odvodzovanie z mlčania zdrojov.

Všetky tieto a ďalšie otázky slúžia na získanie čo najväčšieho množstva informácií z analyzovaného zdroja vrátane informácií, ktoré nie sú uvedené explicitne.

Opäť nám tiež umožňujú posúdiť ich hodnotu a spoľahlivosť, pričom treba mať na pamäti, že rôzne informácie z toho istého zdroja môžu byť hodnotené rôznymi spôsobmi.

Overovanie informácií

„Extrakciou“ informácií nachádzajúcich sa v prameni a ich vyhodnotením v priebehu kritiky sa však práca historika nekončí, pretože si vyžaduje ďalšie overovanie.

Najjednoduchšou metódou overenia, podobne ako v práci novinárov, **je kontrola, či informáciu potvrdzujú aj iné zdroje**. Ak je známa len z jedného zdroja, malo by sa s ňou zaobchádzať obzvlášť opatrne. Treba si tiež uvedomiť, že niekedy je množstvo zdrojov iluzórne – všetky môžu vychádzať z toho istého. Napríklad o udalosti mohlo písať veľa novín, ak však všetky použili tú istú agentúrnu depešu, stáva sa početnosť zdrojov klamlivou. Podobné javy sa vyskytujú aj na internete, pretože informácie uverejnené na jednom mieste môžu byť skopírované na mnohých iných, čo však neznamená, že sú spoľahlivejšie. V takýchto prípadoch je vždy potrebné nájsť pôvodný zdroj informácií a podrobiť ho analýze a overeniu.

Druhá základná metóda spočíva v **konfrontácii získaných informácií s vašimi všeobecnými znalosťami**, ktoré sa nazývajú „ne-zdrojové znalosti“, teda znalosti, ktoré nevyplývajú z analyzovaného zdroja. Ak sú s nimi informácie v rozpore – napríklad ak na fotografii, ktorá je označená ako pochádzajúca z prvej svetovej vojny, vidíte zbraň skonštruovanú a používanú počas druhej svetovej vojny, spochybní to získané informácie. Samozrejme, raz za čas sa objaví spoľahlivý zdroj, ktorý spochybní súčasný stav poznania, nestáva sa to však často.

Všetky uvedené metódy sa môžu zdať zložité. Keď ich však začnete používať, čoskoro môžete všetky tieto analýzy vykonávať takmer automaticky. Je dôležité, aby ste si zvykli pristupovať k všetkým zdrojom kriticky.

Budte ako historik!

Metódy, ktoré historici používajú na analýzu zdrojov a overovanie informácií, sa oplatí aplikovať aj v každodennom živote. Žijeme v čase mimoriadnej záplavy správ a zámerných dezinformačných kampaní. **Ak nechcete byť dezinformovaní, naletieť falošným správam alebo byť manipulovaní, budte ako historici!** Kriticky sa pozrite na zdroje informácií a položte si tieto otázky: Kto je autorom? Odkiaľ informácie skutočne pochádzajú? Je zdroj pravý? Prečo sa tieto informácie šíria? Je to podľa našich najlepších vedomostí správne? (Ak to neviete, vyhľadajte si to alebo sa spýtajte svojho učiteľa.) Zobrazuje fotografia/video skutočne to, čo naznačuje opis? Mohol byť autor opisu skutočne svedkom týchto udalostí? Ak si zvyknete klásť tieto a ďalšie otázky, nebudete manipulovaní a budete sa môcť rozhodovať na základe informácií.

Preklad: Ústav pamäti národa (ÚPN)